

Rabobank

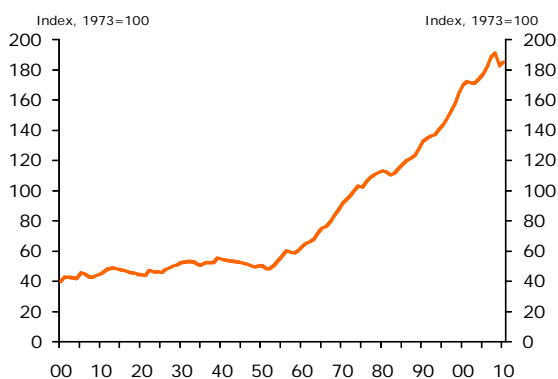
Groei zegt ook niet alles...

Ons land heeft net de zwaarste economische crisis sinds de Tweede Wereldoorlog achter de rug. Tenminste, dat vertellen de cijfers over de economische groei. Toch lijkt het erop dat die zware crisis weinig indruk heeft gemaakt op de gemiddelde Nederlander. En dat terwijl wij, economen, sinds het najaar van 2008 toch woorden te kort kwamen over de nare gevolgen van die uitzonderlijk grote economische krimp. Wat zien we over het hoofd in onze analyse? Nieuwe en oude economische theorieën maken duidelijk dat we ons ook op een veel te beperkt kengetal richten: It's not the economy, stupid! It's all about happiness!

De relativiteit van krimp

Krimp is relatief. Dit wordt eens te meer duidelijk als we de Grote Recessie die we net achter de rug hebben vergeleken met voorgaande perioden van economische tegenspoed. En dan niet, zoals gebruikelijk, door de groei- of krimppercentages met elkaar te vergelijken, maar door te kijken naar de niveaus. In figuur 1 is de ontwikkeling van het reële Bruto Binnenlands Product (BBP) per capita in Nederland in de afgelopen 110 jaar neergezet. We zijn in Nederland in 2010, dus na de crisis, per persoon bijna vier keer zo rijk als in 1935, het dieptepunt van de vorige crisis. In vergelijking met vijftien jaar geleden hebben we per persoon nog steeds 30% meer inkomen.

Figuur 1: Ontwikkeling reël BBP per capita in Nederland

Bron: CBS, Rabobank

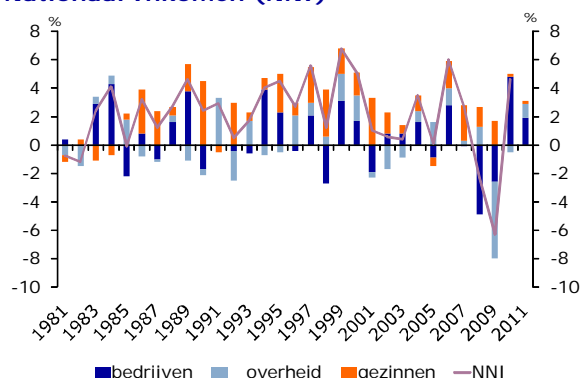
Een volumedaling van 4% van het BBP is in dat langjarig perspectief niet meer dan een rimpeeling. Daarnaast was in de jaren dertig maar liefst een kwart van de beroepsbevolking werkloos, zonder een goed sociaal vangnet. In 1995 was de werkloosheid in Nederland ook nog meer dan 8%, in 2010 nog geen 5½%. Kortom, het is helemaal niet raar dat veel mensen –met uitzondering van die onfortuinlijke 5½%– in Nederland niet snappen waar economen zich zo druk om maken. Natuurlijk, een krimp van de economie met 4% is sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer voorgekomen. Maar dan nog. Op het dieptepunt van de crisis werd het welvaartsniveau teruggezet naar 2006. Toch ook niet een jaar waarin we het gevoel hadden arm te zijn.

Ongelijke verdeling

Afgemeten aan het welvaartsniveau op basis van het BBP valt de crisis tot nu toe nog mee. Maar er is nog een reden waarom de meeste huishoudens nog geen crisisgevoel kennen: de pijn is ongelijk verdeeld. Dit is goed te illustreren aan de hand van de verdeling van de nationale 'koek' zoals berekend door het CPB (figuur 2).¹

Terwijl veel bedrijven het in 2008 en 2009 erg moeilijk hadden en de overheid zich diep in de schulden heeft gestoken om de economie nog enigszins aan de gang te houden, zagen gezinnen hun inkomensdeel gewoon toenemen. Velen zijn alweer vergeten dat in de Miljoenennota in 2009 een aanzienlijke lastenverlichting voor burgers besloten lag en dat ook de lonen in 2009 nog behoorlijk stegen. Dat geld werd door huishoudens vooral gespaard om zich voor te bereiden om het onheil waarvoor (door economen) werd gewaarschuwd. Ook in 2010 lijdt de burger nauwelijks pijn: de lonen stijgen nog, de gemiddelde koopkracht

¹ Voor een toelichting van de berekeningen, zie bijvoorbeeld blz. 92 van het *Centraal Economisch Plan 2006*.

Figuur 2: Verdeling groei van het Netto Nationaal Inkomen (NNI)

Bron: CPB

blijft op peil en de werkloosheid stabiliseert. Geen wonder dus dat bij de gemiddelde Nederlander geen crisisgevoel leeft. Daar is tot nu toe, behalve voor diegenen die zonder werk zitten, nauwelijks reden toe. We zijn een ontzettend rijk land en de pijn van de crisis is geleden door bedrijven en overheden.

Terug naar de brede basis

Naast de in historisch perspectief beperkte daling van het welvaartsniveau en het feit dat die tot nu toe vooral door bedrijven en de overheid is opgevangen, is er nog een aantal belangrijke elementen dat in onze huidige standaardanalyse ontbreekt. Al jaren is er een stroming binnen de economische literatuur die zich bezig houdt met een breder welvaartsbegrip dan alleen de beperkte en meest-gebruikte definitie zoals economische groei.² Ook wij hebben daar eerder over geschreven.³ Eigenlijk keert de economische wetenschap met dit onderzoek weer terug naar de oorsprong. Filosofen/economen zoals Adam Smith, Bernard Mandeville en Jemery Bentham hielden zich vooral bezig met het bestuderen van geluk, wat pas later in de economische wetenschap vooral werd vertaald in 'nut'.⁴ Weer later, en zeker nadat empirie en macro-

² Richard Layard (2005), *Happiness, Lessons from a New Science*, London, Penguin.

³ Menno Middeldorp (2007), *Het bruto nationale geluk*, Rabobank Themabericht 2007/4.

⁴ Zie bijvoorbeeld Ingrid Hahne Rima (1991), *Development of Economic Analysis*, 4th edition, Richard D. Irwin.

econometrische modellen in de economische wetenschap belangrijker werden is dit nut gemonetariseerd (gevangen in geld) en vooral vervangen door economische groei.

Ook in de politiek is doorgedrongen dat de huidige dominantie van welvaartsmeten aan de hand van economische groei een zeer beperkt beeld geeft. Zo heeft de Franse president Nicholas Sarkozy in 2008 een commissie ingesteld met vooraanstaande economen die zich bezig heeft gehouden met het meten van economische groei en sociale vooruitgang. Het rapport geeft een mooi overzicht van hoe een breder welvaartsbegrip kan worden opgevat.⁵ De commissie maakt hierbij een onderscheid tussen (1) het meten van het huidige welzijn en (2) het meten van de houdbaarheid hiervan. Bij het meten van het huidige welzijn gaat het niet alleen om economische factoren, zoals inkomen, maar ook over niet-economische aspecten (kwaliteit van leven, subjectieve geluksbeleving en de natuurlijke omgeving waarin we leven). Of dit huidige welzijn op lange termijn houdbaar is, hangt weer af van onze voorraden natuurlijk, fysiek, menselijk en sociaal kapitaal.

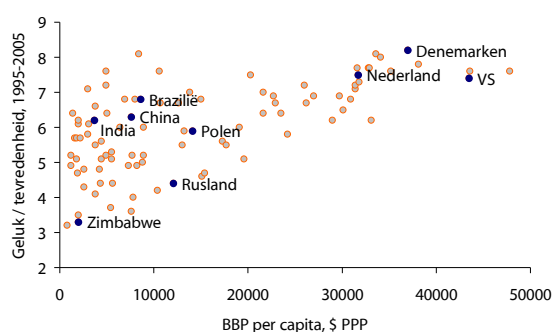
De praktische bruikbaarheid van een breed gedefinieerd welvaartsbegrip is onderwerp van een zeer lastige en veelomvattende discussie. Voor dit moment parkeren we die even en gaan we vooral in op hoe welvarend mensen zich op dit moment voelen.

Geluk als welvaartsmaatstaf

Een manier om het welzijn van mensen te meten is om ze gewoon te vragen hoe gelukkig ze zich voelen. Op basis van deze enquête-resultaten in verschillende landen is inmiddels duidelijk dat het BBP per capita tamelijk weinig zegt over geluk. Gemiddeld worden mensen in eerste instantie gelukkiger van extra inkomen, omdat dit hen verlost van de armoede. Maar eenmaal die ontwikkelingsfase voorbij is het

⁵ Joseph Stiglitz, Amartya Sen en Jean-Paul Fitoussi (2009), *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, INSEE, Parijs.

Figuur 3: Geluk en BBP per capita

Bron: World database of happiness

verband minder eenduidig. Dit is ook weergegeven in figuur 3. Tot een gemiddelde inkomen per hoofd van ongeveer 20.000 dollar stijgt het gemiddelde geluksgevoel.⁶ Daarna is het verband minder duidelijk. Dit wordt ook wel de Easterlin paradox genoemd.⁷

Zo'n zelfde verband blijkt ook uit de ontwikkeling van geluk over de tijd. Over de afgelopen dertig jaar zijn alle westerse landen een stuk rijker geworden. Toch zijn de inwoners nauwelijks gelukkiger. Hier worden door gelukspsychologen en -economen drie verklaringen voor gegeven.

Ten eerste raken mensen snel gewend aan een hoger inkomen. Een stijging in inkomen zorgt op de korte termijn voor een hogere geluksbeleving dan op langere termijn. Inkomen werkt in die zin verslavend: als we eenmaal aan een bepaalde levensstandaard gewend zijn is het lastig om met minder door het leven te gaan.

Ten tweede vinden mensen in het algemeen de hoogte van inkomen ten opzichte van mensen om hun heen ook belangrijk (het zogenaamde 'keeping up with the Joneses-effect'). Inkomen is dus wel belangrijk, maar het gaat vooral om het relatieve inkomen.⁸

⁶ Het individuele geluksgevoel stijgt echter, volgens recent onderzoek wel tot \$75.000. Zie Daniel Kahneman en Angus Deaton (2010), *High income improves evaluation of life but not emotional well-being*, Princeton University.

⁷ Richard Easterlin (1995), Will Raising the Income of all Increase the Happiness of All, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27: 1, blz. 35-47.

⁸ Zie bijvoorbeeld Richard Layard, Guy Maraz en Stephen Nickel (2009), *Does Relative Income*

Ten derde zijn mensen bang voor verlies van inkomen (*loss aversion*). Uit onderzoek blijkt dat de geluksbeleving van mensen twee keer zo hard daalt bij een daling van het inkomen als dat het stijgt bij een toename ervan.⁹ Dus een stijging van BBP per capita is wellicht niet altijd nodig voor meer geluksbeleving, een daling ervan pakt wel heel negatief uit.

Naast dat geluk een significante relatie heeft met inkomen draagt een aantal andere objectief meetbare factoren sterk bij aan veranderingen in het geluksgevoel. Denk daarbij aan stijgende criminaliteit, echtscheiding, verschroming van de sociale zekerheid en onzekerheid in het algemeen (of het nu werk of de privésituatie betreft). Daartegenover staan positieve effecten zoals de stijging van de levensverwachting.

Ook de Nederlander is sinds de jaren zeventig gemiddeld nauwelijks gelukkiger geworden (zie figuur 4). Maar de gemiddelde Nederlander is echter nog altijd een van de gelukkigste mensen in de wereld. Nederland is bijvoorbeeld per capita niet zo rijk als de Verenigde Staten. Wij zijn gemiddeld echter gezonder dan de Amerikanen, ons land kent minder armoede, meer vrije tijd, minder echtscheidingen en sterkere sociale zekerheid. Ook kennen wij een lagere werkloosheid dan veel andere landen.

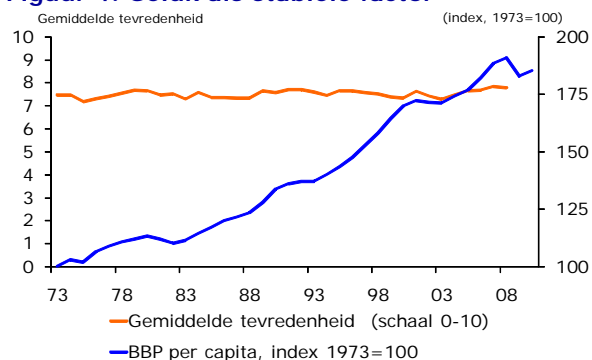
Ongelukkig door De Grote Recessie?

Concluderen dat economische groei te eng is om te beschrijven hoe gelukkig of welvarend mensen zich voelen is één ding. Stap twee is: wat nu? Hoe kom je tot een indicator die goed beschrijft wat er aan de hand is, die tijdig beschikbaar is en waar je als overheid ook nog eens beleid op kan maken. Dat is geen sinecure.

Geluksonderzoek is gebaseerd op enquêtes, en voor Nederland zijn nog geen gegevens bekend over de geluksbeleving in 2009, het crisisjaar.

Matter? CEP Discussion Paper 918.

⁹ Kahneman, D. en A. Tversky (2000), *Choices, Values and Frames*, New York, Cambridge University Press.

Figuur 4: Geluk als stabiele factor

Bron: World database of happiness, CBS

Door te kijken wat de subjectieve geluksbeleving bepaalt kunnen we wellicht achterhalen wat er met het geluksleven van Nederlanders is gebeurd. De vele empirische studies geven verschillende uitkomsten. Wij baseren ons hier op een artikel van Helliwel en Di Tella *et al.*¹⁰. Een stijging van de werkloosheid heeft volgens dit onderzoek rechtstreeks een sterk negatief effect op het geluksgevoel. Daarbij gaat het niet zozeer om het directe inkomenseffect, maar meer om de mentale klap die vaak met ontslag gepaard gaat. Voor iemand die werkloos wordt, betekent dit een daling van zijn geluksgevoel van gemiddeld 0,61-punt (op een schaal van 10). De stijging van de werkloosheid in 2009 met 112.000 heeft dan echter maar een zeer klein effect op het macro-geluk: deze 112.000 personen zijn slechts 0,7% van de Nederlandse bevolking en de daling van het macrogeluk is dan nog geen 0,05-punt. Ofwel in plaats van een 7,5 een 7,45.

Het inkomenseffect (of het effect van BBP per hoofd op geluk) is lastig uit studies te halen. Bij een vaak voorkomende bevinding van een effect van ongeveer 0,5 (dus een stijging van het BBP per hoofd met 1% leidt tot stijging van de geluksbeleving met 0,05) zou de ontwikkeling in 2009 van een daling van 4% een daling van 0,2 te zien geven. Als we echter rekening houden met de asymmetrie en deze

¹⁰ John F. Helliwell (2003), How 's Life? Combining individual and National variables to explain subjective well-being, *Economic Modelling*, 20, blz. 331-360, Rafael Di Tella, Robert Macculloch, Andrew Oswald (2001), The Macroeconomics of Happiness, Warwick Economic Research Paper, no. 615.

effecten, mogen we dat verdubbelen en komen we uit op 0,4-punt. Maar dit zal voor 2009 een overschatting zijn geweest door de eerder vermelde scheve verdeling van de pijn. De gemiddelde burger kwam er in deze crisis goed van af. Als we inkomensstijging invullen in plaats van het BBP per hoofd, komen we zelfs op een kleine stijging van geluk uit.

In vorige recessies bleek uiteindelijk het effect op het welzijn beperkt. Dit bleek bijvoorbeeld begin jaren tachtig, toen de zwaarste recessie tot dusver waarvoor ook geluksdata beschikbaar zijn dit beeld lieten zien. Het verlies aan inkomen, werkloos worden en de toegenomen stress op de werkvloer waren toen de factoren met het grootste effect op het welbevinden.¹¹ Toch was het effect toen ook beperkt. In die periode daalde het zelfgerapporteerde geluk met 0,4, ondanks de sterk stijgende werkloosheid. Dit beperkte effect kan worden verklaard door positieve factoren die een recessie ook met zich meebrengt. Meer vrije tijd, minder werkgerelateerde stress, maar ook een heroriëntering van wat echt belangrijk is in het leven kan dit hebben veroorzaakt.

Conclusie

Kijken naar economische groei –of krimp– biedt slechts een heel beperkt beeld op van hoe mensen de crisis ervaren. Een daling van de omvang van de economie, zoals we vorig jaar hebben meegemaakt, heeft het welzijn waarschijnlijk niet zo hard geraakt. Het Reëel Beschikbaar Inkomen is namelijk goed op peil gebleven en de werkloosheid ook maar licht gestegen. Ook in vorige recessies blijkt het geluksgevoel nauwelijks te lijden onder economische tegenslag. Dus ook al gaat het wat minder, gemiddeld hebben we het gewoon goed.

oktober 2010

Hans Stegeman (030 – 2131407)

H.W.Stegeman@rn.rabobank.nl

www.rabobank.com/kennisbank

¹¹ Ruut Veenhoven en Aldi Hagenaars (ed.), 1989, *Did the crisis really hurt?*, Universitaire pers Amsterdam.